

3. Шевченко А. М. Господарство Буджака османсько-татарської доби (кінець XV-початок XIX ст.). Кам'янець-Подільський : ФОП Панькова А. С., 2024. 96 с.

4. Болтрик Ю. В., Окатенко В. М., Тошев Г. М. Терени центру Скіфії (від Солохи до Чортомлика). *Археологія і давня історія України*. 2018. 1(26). 153 с.

5. Pshenichnov A., Balanovsky O., Utevska O., Metspalu E., Zaporozhchenko V., Agdzhoyan A., Churnosov M., Atramentova L., Balanovska E. Genetic affinities of Ukrainians from maternal perspective. *American Journal of Physical Anthropology*. Dec 2013. 152(4). P. 543–550.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-585-6-55>

Бубенок О. Б.

*доктор історичних наук, професор,
провідний науковий співробітник відділу Євразійського степу
Інституту сходознавства імені А. Ю. Кримського
Національної академії наук України
м. Київ, Україна*

ЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ ЕТНІЧНИХ ПРОЦЕСІВ У СОЦІУМАХ НОМАДІВ

На сьогодні серед дослідників етнічної історії є дуже поширеною думка, згідно з якою етнос-завойовник нав'язує підкореним етнічним групам свою мову. Це, на їхню думку, є першим досить вагомим кроком в етнічній асиміляції. Далі має слідувати зміна етнічної самосвідомості. У якості доказів цієї концепції наводили етногенез багатьох європейських етносів. Яскравим прикладом цього вважали етногенез романомовних народів (іспанців, італійців, французів, румун, тощо), предки яких мали зазнавати значного впливу з боку латиномовних римлян-завойовників. Наводилися й інші приклади. При цьому аналогічні процеси спостерігались і на Сході. Достатньо згадати походження анатолійських турок. Насамперед, кидається в очі, що у процесі такої мовної і етнічної асиміляції брали безпосередню участь представники осілих етнічних груп.

Але попередження за етнічною історією номадів дають зовсім іншу картину. Дослідники минулого Великого степу вже давно звернули увагу на інформацію Рашид ад-Діна про особливості етногенезу татар

Золотої Орди. Так, цей автор повідомляє: «Оскільки вони [монголи] тривалий час перебували на землі кипчаків, змішалися і породичалися з ними, то внаслідок цього їхня мова змінилася і стала кипчацькою». Отже, бачимо, що у даному випадку завойовники-монголи перейшли на мову підкорених кипчаків. Це повідомлення підкріплюється також даними інших середньовічних авторів. Зазвичай дослідники намагаються пояснити це тим, що монголів було значно менше ніж тюрків-кипчаків.

Схожі процеси спостерігаємо і серед інших кочових народів. Так, наприкінці IX ст. пануючі позиції у степах Східної Європи посіли нові прибульці зі Сходу – печеніги. У першій половині X ст. Костянтин Багрянородний повідомляв, що на схід від Дніпра, у безпосередній близькості від Хозарії та північнокавказької Аланії, перебували печенізьки феми (племена): *Куарцицур*, *Сірукалнеї*, *Вороталмат* та *Вулацопон*. У степах Правобережжя розташовувалися феми: *Гізіхонон*, *Нижня Гіла*, *Харавої* та *Йавдієртім*. Візантійський автор указував також на те, що представники трьох фем – *Йавдієртім*, *Куарцицур* та *Хавуксінгіла* – різко виділяли себе із середовища інших печенігів і називали себе ім'ям *кангар*, що означає «шляхетні».

Цікаво, що О.Й. Пріцак, виходячи з того, що в одному тюркському рунічному написі від 732 р. згадується етнонім *kangaras*, запропонував розглядати дане слово як складовий термін, де перша частина *kang* мала тохарське походження й означала «камінь», а друга являла собою східноіранську племінну назву *асу* (від *аорсу*). Таким чином, дослідник запропонував інтерпретувати *Kangar As* як «Кам'яні Аси». Грунтуючись на цьому, а також на інформації ал-Біруні та давньоруського перекладача «Історії іудейської війни» про мову асів і печенігів, О.Й. Пріцак прийшов до висновку, що спочатку правлячий шар печенізького суспільства – кангари був тохаромовний, а наприкінці X ст. перейшов на мову східноіранської підгрупи, а потім на тюркську (гуно-булгарську). Тобто вчений не заперечував того, що у середовищі печенізького етнополітичного об'єднання мали також широкі поширення алтайські (тюркські) мови. Окрім того, наприкінці X ст. анонімний автор «Худуд ал-'Алам» використав для позначення причорноморських печенігів термін «Тюркські Печеніги», тоді як їхніх східних співплемінників він назвав «Хозарські Печеніги». Це дає підстави вважати, що у другій половині X ст. причорноморських печенігів очолив харизматичний клан тюркського походження. О.Й. Пріцак вважав, що цей харизматичний клан мав назву *Thonuzoba*.

У сучасній науці набула поширення думка про тюркомовність печенігів. Так, Ю. Немет та М.О. Баскаков пропонували розглядати назви племен причорноморських печенігів як похідні від тюркських

словосполучень. Навіть, сам етнонім *беченег* (печеніг) багато дослідників вважають тюркським. Так, на думку С. О. Плетньової, цей термін є похідним від антропоніма *Бече*, бо так звали «першого голову правлячого в союзі роду». На думку Г. О. Федорова-Давидова, цей термін походить від тюркського слова *бечене* – «свояк, шурин», бо так огузи називали своїх сусідів, з якими мали матрімональні стосунки. Аналогічної думки з цього приводу дотримувався також О. Пріцак, який виводив цей етнонім від тюркського *bäčünäg* – «брат в законі». Костянтин Багрянородний повідомляє, що до подій другої половини IX ст. печеніги склалися лише із кангарів і відповідно до того тоді мали лише таку назву. Звідси слідує, що етнічна назва *печеніг* виникла лише у другій половині IX ст. і спочатку поширювалась на некангарські за походженням племена. З утворенням конфедерації племен, очолюваної кангарами, етнонім *печеніг* став спільним для всіх племен цього політичного об'єднання, бо племена некангарського походження стали становити у ньому більшість. Сучасні дослідники не прийшли до згоди щодо питання, до якої підгрупи тюркських мов слід віднести мову більшості печенігів. Так, Ю. Немет відносив мову печенігів до кипчацьких мов. Проте М. О. Баскаков вважав, що печенізька та близькі до неї мови «в основі своїй були огузькими мовами, котрі у процесі свого розвитку при тісній взаємодії спочатку з мовами булгарською та хозарською, а згодом із мовою кипчацькою (половецькою або куманською) набули булгарські та кипчацькі риси...». Отже, спочатку основу печенізького об'єднання становили кангари – носії однієї із індоевропейських мов. Згодом до них почали приєднуватися племена кочівників, які були носіями тюркських мов, і це привело до переважання тюркського елемента. У результаті після X ст. усі печеніги були тюркомовними.

Для більшого розуміння таких етномовних процесів можна навести також приклад з мадярами. Так, розповідаючи про склад мадярської кофедерації наприкінці IX ст., Костянтин Багрянородний зафіксував вісім племен: *Кавари*, *Некі*, *Мегері*, *Куртугермат*, *Таріана*, *Генах*, *Карі* та *Касі*. Складається враження, що Костянтин Багрянородний із цих восьми племен мадярськими вважав сім, тому що йому було добре відомо про хозарське походження одного із племен – каварів. Як повідомляє Костянтин, кавари від початку являли частину хозар, які приєдналися у причорноморських степах до мадярів. Отже, кабари належали до тюркофонів. Проте у нас немає відомостей про те, що після переселення до Паннонії якась частина мадярів тривалий час зберігала тюркську мову. Цьому є одне пояснення: нащадки тюркомовних кабарів в оточенні інших мадярських племен досить швидко

перейшли на угорську мову, бо у складі політичного об'єднання чисельно переважало нетюркомовне населення.

Таким чином, спостереження над етномовними процесами у середовищі середньовічних номадів дозволяють стверджувати, що при формуванні нових етнічних груп провідним ставав не політичний, демографічний фактор. Тобто при наявності незначної іншомовної групи у середині більшої групи переважаючою ставала мова більшості, про що може свідчити історія з кабарамі в середовищі мадярів. При цьому етнічна самоназва більшості могла зберігатися. Однак самоназва разом з мовою також могла змінюватись, якщо подивитись на приклад з кангарами у середовищі решти печенігів. Або все це приводило до утворення нового етносу з новою самоназвою та мовою більшості, як це ми бачимо на прикладі татар Золотої Орди. Варто також звернути увагу на те, що такі процеси мали місце між племенами у середині певного політичного об'єднання. Але не зрозумілою залишається мовна ситуація у відносинах між родами у середині племені номадів. У майбутньому таке питання може стати темою окремого дослідження.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-585-6-56>

Владимирова А. Л.

*кандидатка педагогічних наук,
доцентка кафедри педагогіки та психології дошкільної
та початкової освіти
Херсонського державного університету
м. Херсон, Україна*

МУЗИЧНА СПАДЩИНА ХЕРСОНЩИНИ В ІСТОРІЇ ВЕЛИКОГО СТЕПУ

Херсонщина – регіон сучасного Півдня України (степова частина), територія, що знаходиться у межах Причорноморської низовини. З перших років свого існування цей простір був заселений різними народностями. Окрім українців – це молдаване, греки, німці, шведи, євреї, болгари, татари та багато інших (близько 150). Усі разом вони склали «корінне» населення.

Все це призвело до того, що на Херсонщині склалася певна етногенетична спільність культур. В етногенезі в такому випадку, зазвичай, відбувається включення в новий сформований етнос інших